

Ігор КОЛЯДА
МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬ МАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ
(науково-популярний нарис)

Анастасія ПОЛІЩУК
РОЛЬ ІДЕЙНОГО КОЛА НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
МАКСИМА ТАДЕЙОВИЧА РИЛЬСЬКОГО

Роман СПІРІДОНОВ
КУРДИ В БОРЬБІ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ: РАЗОМ І ПООДИНЦІ

А.М. ГОДЛЮК
РЕЙГАНІЗМ: ІДЕОЛОГЕМИ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ВИМІРУ

Ігор Коляда,
 доктор історичних наук, професор
 (м. Київ)

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ.
ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ.
МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬ МАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ
(науково-популярний нарис)
«Серце музики спинилось...»
Вічність*.

Смерть дружини та вірного друга-побратима Михайла Старицького, кілька обшуків, а також арешт, хоч і короточасний, виснажлива творча праця і активна громадська діяльність не могли не позначитись на здоров'ї композитора. Життя йшло до кінця...

З незбореною силою проснулося в душі туга за рідними місцями. У липні 1911 року Маєстро здійснив в супроводі І.Стешенка останню поїзду на Посулля, в край дитинства і юності, пробувши на батьківщині, в рідних Гриньках, всього два тижні; із жалем оглядав залишки батьківського будинку, занедбаний сад... У с. Жовнин, де проходило його дитинство, він зупинився біля подвір'я свого товариша юнацьких літ Д.Стовбира-Лимаренка. Колись, в студентські роки, у нього таємно він зустрічався з дівчиною-селянкою. Господаря не було вдома. Через кілька днів 73-річний Данило пішки прийшов, щоб побачитись з Лисенком. Не могли наговоритися, згадуючи молоді літа. Потім Микола Віталійович сів за фортепіано, а Данило заспівав тих пісень, що співали молодими на вулиці. І було між ними

М.Лисенко

таке духовне єднання, злагода, що полтавцю І.Стешенку подумалось: *«Яка сила вогню в українському серці!»*.

Улітку 1912 року Лисенко їде лікуватися на курорт Наугейм. Повертається бадьорим, сповненим бажання працювати. Пише одно-

*Закінчення. Поч. див. в №№ 4–12 за 2016 р., №№ 1–12 за 2017 р., №№ 1–3 за 2018 р.

актну оперу на фантастичний сюжет «Ноктурн», хоровий твір на слова Т. Шевченка «Боже нашими ушима», розпочинає оперу «Літня ніч», але вже не встигає закінчити її.

Уранці 24 жовтня 1912 р., збираючись до своєї школи, композитор почув себе недобре. Після запису, зробленого М. Лисенком у своєму нотатнику про господарські видатки на день 24 жовтня (6 листопада за н.ст.) 1912, рукою сина композитора Остапа Лисенка зазначено: «Записано татом вранці, а в 1 годину 44 хв. дня раптова смерть його закінчила ці записи на віки вічні».

«Настав той нещасний день 24 жовтня 1912 року. Я зранку була дома, сиділа в своїй редакції «Рідного края», коло чогось поралась. Коли це затремтів у дверях раптово, турботно дзвінок... То прибігли з домівки Миколи Віталійовича по мою дочку, лікарку; кликали притьмом, бо у Миколи Віталійовича стався страшенний припадок з серцем. Казали, устав був Микола Віталійович ранком немов би зовсім здоровий, збирався, як завжди, йти до своєї школи; аж тут перед самим виходом стало йому недобре; він повернувся в свою кімнату, хотів либонь прилягти, та перед ліжком упав додолу; його підвели, поклали на ліжко; та не одходить... задихається, хрипить... А лікарів нікого немає: той – сам хворий, той виїхав з дому!.. Бігаємо, кличемо в телефон – нікого не захопим!

Дочки моєї теж не було дома. Ми кинулись бігти, самі не знаючи куди!..

Побігли в різні боки шукати лікарів...

Коли я, теж не заставши двох лікарів поблизу, забігла до хати Миколи Віталійовича думаючи, що може, вже котрий з лікарів прибув, я справді застала двох лікарів. Вони порались коло хворого. Двері в кімнату Миколи Віталійовича були відчинені навстежи; однак я не одважилась увійти в ту кімнату, щоб не бути на заваді лікарям. Вони, нахилившись над хворим, пильно клопотались коло нього (давали якісь ліки чи впускали щось у кров), отже заступала обличчя Миколи Віталійовича; та, коли я побачила саму постать його, – в душі в мене похолонуло!.. Убраний так, як

був перед виходом до школи, він лежав зовсім нерухому, жакливо випроставшись...

Але ще була надія: «Не може бути сього! – думалось мені. – Два лікарі так шпарко взяли, вони щось зроблять, щось дадуть! Адже не раз траплялося з Михайлом Петровичем Старицьким, що лежав зовсім, як не живий, від припадку серця, а однак лікарі щось убризкували – і він знов одходив».

«Справді, Микола Віталійович ворухнувся, підвів угору праву руку – зовсім так, як він те робив, коли починав грати. Потім якимось голосно дихнув, так, як дишуть люди зо сну. Свінув ясніший прояв надії!

Але ні!.. рука опустилася і більше не підіймалась... То був останній рух, то було останнє зітхання... Швидко після того лікарі відійшли від ліжка і оповістили, що всьому – кінець! Серце перестало битись, життя порвалося...

Крик, плач і лемент зчинився в домі.

Один лікар, чужий, зараз пішов, а другий, п. Гвоздик, господар дому зостався. Далі він одвів мене на бік і сказав:

– Треба ж кликати людей, когось з чоловіків... Треба опорядити тіло, бо потім трудно буде – застигне... – і пішов кликати.

Серед плачу й голосіння в сусідніх покоях я зайшла в ту хату. Небіжчик лежав, схиливши голову на лівий бік, зсунувшись на край подушок; обличчя було темночервоне, напружене та смерть ще не встигла наложити на нього своєї камінної руки; в обличчі ще не було мертвої нерухомості й суворості, в ньому начеб то ще була тинь життя, живого виразу; та не мука, страшна, передсмертна, малювалась у тому обличчі, а якийсь безмірний смуток і жаль!.. Той смуток ще жив... Я тихо-тихо взялась за руку, безвладно откинєну на бік; рука біла біла, біла, як мармор, і така сама холодна... Здалека стало чути, як голосно ступали люди, уже йдучи з господарем опоряджати тіло. Я вийшла з хати...

Я часто думаю тепер: чого так вийшло, що мені, власне мені з усіх близьких друзів Миколи Віталійовича, судилося бути при його сконанні, попрощатися з сією дорогою людиною на порозі вічності?..

Коли я знов прийшла перед панахидою, я побачила небіжчика вже на столі. Смерть вже згасила на його обличчі останню іскру життя чи останній слід живого чуття. Обличчя вже мало зовсім не властивий йому вираз – було суворе, чуже всьому живому. Смерть неначе говорила: «Гетьте, всі жалі й світові турботи! Я над всіма владаю, я все перемагаю!»

І правда!..

Але живі не хотіли того знати. З усіх кінців збігалися рідні, друзі, чужі. Двері не зачинялися від тієї великої юрби. Блискавкою розлетілася страшна вість по Києву та полетіла й далі, щоб вразити всіх, хто знав лише саме ім'я Миколи Лисенка.

Дожидаючи панахиди, зібрані стояли в великій хаті біля труни, вже вкритої смутними квітками. Смутні були стіни в тій світлиці, що колись лунала веселим гомоном і чудовою музикою. Все винесено, поздіймано й малюнки, що були по стінах; zostався тільки великий портрет Миколи Віталійовича, дар Галицької України, привезений в годину великої слави, під час ювілею, урочистого святкування многолітньої праці того, хто тепер вже втрачений навіки!

Окрім портрета, був ще в хаті в кутку сумний рояль – покинутий, замовклий, неначе осиротіла жива істота.

Біля небіжчика хтось читав святе письмо вголос українською мовою. Недобра та людина, що написала на другий день у ворожій часописі докір: «Навіщо читали Євангеліє українською мовою, а не те, що звичайно читають над небіжчиками? Чом не читали псалтирі слов'янською мовою?». Читали потім і псалтир – теж українською мовою; та який же тут гріх, як читали й ту книжку, що так любив небіжчик, мав у себе, як велику, двічі дорогу для його святощ?..

Так! Ворожі речі здіймалися навіть у ту тяжку, сумно-урочисту годину! А ще кажуть, що «смерть мирить». Ні, не всіх мирить і не з усім!..», – писала у «Спогадах і думках» Олена Пчілка.

«Другого дня я побіг до помешкання Миколи Віталійовича і застав уже його в домовині.

Бальзамування було зроблено, як мені сказали, способом вливання якогось пшину і мало вигляд синьо-чорний. Риси лица розплили, так що передо мною лежав Микола Віталійович той і не той. В хаті – пуста смерті;

О.Кошиць

блукала з заплаканими очима родина. Почувалось, що сталось щось незвичайне, ваги чого ще й не можна збагнути. Якийсь студент над домовиною читав українську євангелію. Домовина стояла в залі. Великий портрет Миколи Віталійовича закрито наміткою, і всі меблі винесено з хати, що ще більше додавало враження холоду й пустки. Я, пригноблений, вдивлявся в лице небіжчика. Прийшли священники. Студенти і курсистки проспівали панахиду. ... Мене душила думка – що то буде далі. Але ясно було, що Микола Віталійович не успів зробити всього, що йому належало, і це ще більше пригнічувало, бо молоде покоління музик, яке вже давало про себе знати, полишалось без керівника», – пригадував Олександр Кошиць.

З метричної книги про померлих за 1912 рік, виданої причтом Києво-Либідської Благовіщенської церкви: «Микола Віталійович помер від паралічу серця, внаслідок загального склерозу 24 жовтня, похований 28 жовтня 1912 року».

«Вчора мені було дуже погано, засмутила смерть близької людини, М.В.Лисенка» (Михайло Коцюбинський).

«Безмірно тяжкий сум і невимовно пекучий жаль обняли мою душу, як я побачив число «Ради» з оповісткою про несподівану смерть Миколи Віталійовича» (Панас Мирний).

З повідомлення газети «Рада» від 29 жовтня 1912 року: «Вчора у Києві одбувся похорон великого українського композитора

і громадського діяча Микола Віталійовича Лисенка. Ще не було 8 год. ранку, як до Володимирського собору почали збиратися родичі, депутації і близькі до покійного люди. По всіх вулицях, які ведуть до собору, а також на Нестерівській, Фундуклеївській, Гімназичній, Бібіковському бульвару великі групи людей спішили до церкви. Публіка все прибувала. Аж до самого Університету, на вулицях, де мав проходити жалобний кортеж, люди стояли шпалерами на тротуарах. Рух на вулицях було припинено. Стали трамваї, екіпажі. Прибули великі наряди кінної і пішої поліції. Після останнього цілування труну підняли депутати і громадські діячі. Віко винесли окремо. З собору тіло було винесено на площу, де стояли лавою студенти. Спереду жалобної процесії йшли учениці школи М.В.Лисенка, які несли віко труни. Далі йшли хори: хор Яциневича, хор курсисток Вищих жіночих курсів, хор студентів Університету під орудою О.А.Кошиця (до 200 душ), далі хор учнів.

Число хористів у цих хорах досягло 1000 душ. За хором несли тіло М.В.Лисенка. Коло труни несли запалені ліхтарі. Жалобна процесія рушила від собору. В цей час народу було більш 50 000 душ. Ніколи біля Володимирського собору не було такої сили людей. Студенти, які лавою обіймали жалобний кортеж, ледве могли пробиватися через на-

М.К.Садовський

товп. Особливо тяжко було йти по Бібіковському бульвару. Всіх вінків було коло 150. На одній колісниці були виключно вінки з живих квіток. З Бібіковського бульвару процесія повернула до Університету св. Володимира. Тут процесію зустрів робітничий хор

Українського драматичного товариства і нові натовпи людей.

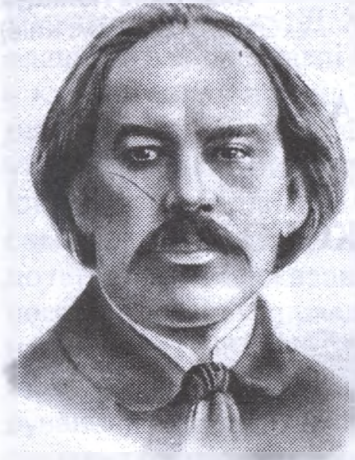
Поліція порадила, щоб процесія не спинялась коло Університету. Не дозволено було нести в руках вінки. Від Університету процесія пішла по Караваївській вулиці на Велику Васильківську. Лави студентів з великими зусиллями здержують натовп, який досяг колосальних розмірів. Жалобна процесія простяглась більше ніж на версту. Поліція не дозволяє становитись і прохає йти швидше. Коло театру Троїцького народного дому, де грає трупа М.К.Садовського, процесія стала. Од театру процесія пішла далі до кладовища. По дорозі скрізь сила людей. На Байковому кладовищі могила М.В.Лисенка недалеко од головних воріт на головній алеї. Тут процесію вже ждали. Лави студентів стояли скрізь з обох боків алеї. Скрізь був порядок. Тільки внесли тіло на кладовище, як поліція заперла браму і більшої частини публіки не пустила. Труну положено в залізобетонний саркофаг. Перед тим, як опускати в могилу тіло небіжчика, почалися промови».

«Такого похорону золотоголовий Київ ще ніколи не бачив, а може, й не побачить. Це був похорон, яким уся Україна віддавала останню шану своєму славетному кобзареві», – писав Микола Садовський.

«Врешті сам похорон композитора можна вважати чи не першою всеукраїнською демонстрацією, – пише Р.Скорульська. – І надто промовисто виглядає на світлинах, з тої сумної і урочистої події, ланцюг молоді в студентських одностроях, що, побравшись за руки, відгороджують багатотисячний жалобний похід від кінних жандармів... Певно, не один із тих юнаків, які вперше стали тоді на оборону національної святині, поклав голову на подальших тернистих шляхах української соборності і незалежності».

Серед вінків, привезених М.Лисенкові, був вінок з трав могили Т.Шевченка і додатним листом такого змісту: «Канів. З могили Т.Г. Шевченка – Нехай легенько спочивають твої дорогі останки, геніальний музико».

На похорон М.Лисенка прибули депутації

М.Вороний

Колесса, співак і музичний критик Михайло Волошин, фольклорист та етнограф Володимир Шухевич.

Під час зупинки траурного кортежу біля Троїцького народного дому депутація селян серед загального напруження людських мас поклала на труну вінок з житніх колосків і польових квітів на доказ щирої народної любові до творця української пісні.

На смерть Маестро український поет М.Вороний написав поезію:

**Серце музики спинилось...
Чуєте – серце музики –
Серце, що ритмами билось,
Вже заніміло навіки.**

У некролозі С.Єфремов зазначав: «Знавці музики, спеціалісти дадуть нам, певне, докладну оцінку Лисенка як композитора та художника, вияснять, чим він був серед творців-музик. Але для нас, широкого кола його послідовників в, чи не природнішим, ближчим і далеко зрозумілішим буде цей образ вічно молоді душі, що була Інтимною Силою українського руху, його вогнем і живим зв'язком, що збирала порізаних в єдиний гурт і звідси, з центра, оживляла всіх одною думкою».

«Діти, сестра і всі рідні Миколи Віталійовича Лисенка, не маючи змоги подякувати кожному особисто, складають свою щиру подяку всім тим, що в останню хвилину робили все можливе для достойного вшанування дорогої пам'яті їх батька, брата і дядька:

зі Львова, Москви, Варшави, Катеринослава, Одеси, Полтави, Харкова, Лубен, і інших міст. З Галичини – від музичного інституту ім. М.Лисенка у Львові д-р Станіслав Людкевич, від «Львівського Бояна» проф. Філарет

дд. Організаторам і учасникам хорів, артисткам і артистам, учням школи М.В.Лисенка, дд. студентам і політехнікам, дд. розпорядчикам жалібного походу, учням всіх вищих шкіл м. Києва за їх добру, сердечну поміч під час похорону і всім друзям, приятелям, знайомим і шанувателям імені М.В.Лисенка з російської і австрійської України, що так тепло озвалися на їх нерозважне, безпорадне горе. Просимо всі часописи українські, російські і польські передрукувати цього нашого листа» (З Відкритого листа родини).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Архімович Л., Гордійчук М. Микола Віталійович Лисенко. Життя і творчість. / Л.Архімович, М. Гордійчук. – К.: Мистецтво, 1963. – 352 с.
2. Булат Т. Микола Лисенко: моноарис / Т.Булат. – К.: Муз. Україна, 1973. – 106 с. – (Творчі портрети українських композиторів).
3. Булат Т. Героїко-патріотична тема в творчості М.В.Лисенка. / Т. Булат. – К.: Наук. думка, 1965. – 152 с.
4. Василенко З. Фольклористична діяльність М.В.Лисенка / З. Василенко. – К.: Наук. думка, 1972. – 188 с.
5. Дяченко В. А. Микола Віталійович Лисенко: життя і діяльність / В. А. Дяченко. – К.: Муз. Україна, 1968. – 120 с.
6. Історія української музики: В 6 т. – К.: Наук. Думка, 1989. – Т.2: Друга половина XIX ст. – 464 с.
7. Микола Лисенко у спогадах сучасників: [Зб. спогадів про укр. комп. й муз.-громад. діяча 1842–1912]. – К.: Муз. Україна, 1968. – 821 с.
8. Лисенко О.Н. М.В.Лисенко у спогадах сучасників / упоряд. О.Н.Лисенко. – К.: Муз. Україна, 1968. – 822 с.
9. Лисенко М.В. Листи / М.В.Лисенко; упоряд. текстів, ілюстр. матеріалу, передмова, комент., анот. імен. покаж. Р.М.Скорульської, редкол.: А.П.Лашенко (голова) та ін.; Нац. муз. акад. України ім. П.І.Чайковського, МВДУК. – К.: Муз. Україна, 2004. – 680 с.
10. Микола Лисенко: бібліографія: наук.-допом. бібліогр. покажч. / упоряд.: І.О.Негрейчук, Р.М.Скорульська, М.В.Чуєва, наук. ред. В.О.Кононенко, худож. оформ. М.О.Толкач. – Х.: Фоліо, 2009. – 223 с.: портр.
11. Ревуцький Д.М. Микола Лисенко. Повернення першоджерел: научно-популярна література / Д.М.Ревуцький; упорядкув. текстів, ілюстр. матеріалу, імен. покажч., вступ. ст. В.В.Кузик. – К.: Муз. Україна, 2003. – 320 с.: фото, ноти
12. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України XIX – початку XX століття / Тамара Булат, Тарас Філенко. – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США; Київ: Майстерня книги, 2009. – 408 с.
13. Товстуха Є. Микола Лисенко: Оповіді про композитора. / Є.Товстуха. – К.: Рад. письменник, 1998. – 343 с.